

Tomasz KWOKA*
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Оригинални научни рад
Примљен: 20. 11. 2017.
Прихваћен: 27. 12. 2017.

РУКОПИСНИ РЕЧНИК СТРАНИХ РЕЧИ КЊАЖЕСКЕ
КАНЦЕЛАРИЈЕ 1815–1839 ПРОФЕСОРА
ВЕЛИМИРА МИХАЈЛОВИЋА КАО ТРАГ
ЈЕДНОГ ВРЕМЕНА И ЊЕГОВОГ ЈЕЗИКА

Остављен у рукопису, речник професора Велимира Михајловића са Новосадског универзитета *Речник страних речи Књажевске канцеларије 1815–1839*, обухвата фонд страних речи ексерпираних из докумената Књажевске канцеларије. Током својих лексичких истраживања проф. Михајловић са тимом сарадника објавио је два двотомна речника лексике 18. и 19. века, док је овај трећи остао само у рукопису. У оквиру пројекта *Прилози за речник страних речи (са етимолошким белешкама) српске Књажевске канцеларије у Матици српској*, речник је дигитализован, допуњен лексичким, етимолошким и теоријским материјалом те, заједно са професором Матом Пижурицом, припреман за објављивање. Лексичка грађа речника приказује структуру позајмљеница у управној терминологији нових државних институција и изворе позајмљивања у том периоду, пресудном по историју нововековне Србије.

Кључне речи: Велимир Михајловић, Књажевска канцеларија, славеносрпски, позајмљенице, Србија.

1. Професор Велимир Михајловић и његов рад

Професор Велимир Михајловић рођен је 1928. године у Београду, а умро је 1994. После завршетка студија, радио је у Историјском архиву САП Војводине у Сремским Карловцима и вероватно је тај рад архиватора утицао на његово интересовање за тежак и марљив рад лексикографа и етимолога. После Архива, од 1969. радио је у Институту за лингвистику у Новом Саду, где је држао предмет *Упоредна граматика словенских језика*, од 1985. као редовни професор. За то време објављивао је радове о етимолошким пи-

* tomasz.kwoka@uj.edu.pl

тањима, узајамним утицајима словенских и несловенских језика, додирима између словенских и балтичких језика. Бавио се лексикологијом из доба почетака српске државе, лексикографијом, ономастиком, патронимијом и другим сродним областима.

В. Михајловић је објавио преко 100 чланака, расправа и студија (Спасић Вукославовић 1996: 267–274), самостално или као коаутор седам књига, а један речник је оставио у рукопису. Од књига вреди поменути: *Архивски фондови у Војводини* (1962), *Дримоними Фрушке горе* (1965), *Црквена архивска грађа у Војводини* (1970) те лексиконе и речнике: *Српскохрватски речник рибарства* (са Горданом Вуковић) (1977), *Име по заповести: императивни ономастикон српскохрватског језика* (1992), као и речнике историјске лексике. Први од њих је двотомни речник *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* из 1972. и 1974, који је настао као споредни резултат пројекта *Фонетски и практични проблеми билингвизма у Војводини* и рада групе сарадника. Циљ тог речника је била ексцерпција лексике која потиче из периода пре Вукове реформе, јер та лексика није била (или је била слабо) обрађена у тадашњим речницима српскохрватског језика – у *Рјечнику ЈАЗУ* који је био на завршетку и *Речнику САНУ* који је тек почео да излази. Михајловић се определио за страну лексику несловенског порекла, јер је планирани пројекат *Речника славеносрпског језика* у Матици српској, започет тек 1981. под руководством професора Александра Младеновића, требало да обухвата славеносрпску, домаћу лексику. Циљ пројекта и самог речника *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* било је одређење времена уласка страних речи у административну терминологију новостваране српске државе. У речнику се наводи време прве потврде употребе такве лексике. Иако са доста грешака (на пример, у дефиницијама или нетачним датумима – в. приказе Славка Гавриловића: Гавриловић 1973 и Гавриловић 1976), речник допуњује празнину у лексиконима који приказују лексику прве половине 19. века. Други интересантан речник је *Посрбице од Орфелина до Вука. Прилог проучавању наших пуризама 18. и 19. века* из 1982. и 1984. године, који приказује српске лексичке пуризме, понекад са интересантним и врло раним потврдама. Речник је интересантан и по питању истраживања и поређења са пуризмима у хрватском језику.

Све те књиге су јако важне за српску историјску лексикографију и проучавање лексичке баштине тог пресудног периода за државу, језик и културу. До тада, али и сада (иако се појавила, напokon, огледна свеска *Речника славеносрпског језика* у издању Матице српске) те институције и њихов језик биле су слабо истражене и познате. Иако су ове две Михајловићеве књиге већ давно објављене, чини се да оне нису добиле одговарајући простор, јер су биле штампане у ограниченом тиражу и, у погледу технике, више у форми скрипти него правог речника.

О тим речницима пишу и аутори *Огледне свеске Речника славеносрпског језика*, да су „поред више радова [...] наведена два дела све што је до данас уопште штампано у форми речника књижевних језика славеносрпске епохе”

(ОС 2017: 10). То је само фрагментарна слика језика тог предстандардног периода у развоју српског језика.

Последњи у низу историјских речника јесте речник остављен у рукопису (остављен професору Мату Пижурици), који је насловљен *Речник страних речи Књажеске канцеларије 1815-1839* и обухвата фонд страних речи ексцерпираних из докумената *Књажеске канцеларије*. Рукопис је носио и поднаслов *Етимолошки речник*, али по садржају никако није личио на типичан и квалитетан етимолошки речник, јер му је недостајало много етимолошких објашњења порекла анализираних лексема. Већина одредница није имала ни основно етимолошко објашњење порекла, а један део ни дефиницију одреднице.

2. Књажеска канцеларија и њен рад

Основана 1815. године, за време Другог српског устанка, „Књажеска канцеларија, како се она у званичној преписци и званичним списима назива, представља личну канцеларију кнеза Милоша Обреновића за време његове прве владавине (1815–1839). Настала је не на основу неког законског акта, већ из потребе коју је сам живот наметао. Милош Обреновић је још 1815. год. као устанички вођ, издавао наређења и обављао преписку са народним старешинама” (Милић Грчић 1967: 9). Како пише иста ауторка, Књажеска канцеларија била је изнад свих државних установа, а из и преко ње кнез Милош управљао је својом земљом (Милић Грчић 1967: 11). Књажеска канцеларија била је увек уз кнеза Милоша, једно време чак је и путовала са њиме.

Заједно са развојем државе, канцеларија се развијала и добијала нове задатке, нове обавезе и надлежности, обављала све сложеније послове. Развијала се упоредо са развојем државног живота Србије. Њен рад је зависио и од појединих других установа које су ницале у Србији у том бурном моменту стицања све шире аутономије. О канцеларији је писала и Мирјана Маринковић: „Пошто је Народна канцеларија прерасла у Београдски суд, кнез Милош је тежиште државничког, судског и административног рада пренео на Књажеску канцеларију као личну канцеларију која се налазила тамо где је он боравио. Иако није основана формалним актом, она је као таква постојала све време кнежеве владавине. Како се у његовим рукама налазила целокупна власт, Канцеларија је отправљала све земаљске послове, одржавала преписку са страним и домаћим политичким чиниоцима, изрицала пресуде за кривична и грађанска дела, уколико то кнез није лично радио, издавала ‘настављења’, прокламације, указе, дипломе и друга акта. [...] Књажеска канцеларија била је једна од ретких установа која осим честих промена није престајала да ради’ (Маринковић 1999: 10).

Књажеска канцеларија је током постојања мењала називе. Од 1820. радила под именом Српска канцеларија, од 1821 – Канцеларија народна српска, те Магистрат крагујевачки или Суд општенородни српски. Од 1821.

кнез је препустио Канцеларији решавање мање значајних судских спорова. Сходно одредбама Сретењског устава, Канцеларија је 1835. именована Књажеским кабинетом, који је служио као посредник у преписци са Државним совјетом и страним лицима. Године 1837. преименован је опет у Придворну канцеларију (Маринковић 1999: 12). Године 1820. у саставу Канцеларије установљено је Инострано одељење, док је 1833. канцеларија кнеза Милоша била подељена на два одељења – Инострано и Внутрено (Маринковић 1999: 14). На основу члана 5. новог устава, 1839. доноси се ново решење рада и устројства Књажеске канцеларије – на месту шефа канцеларије се налазио књажески *мјестобљуститељ* који је истовремено био и попечитељ иностраних дела. Исте те године, незадовољан одредбама новог устава и смањеном овлашћења, Милош подноси оставку на престо и напушта земљу. Тиме је 1. јуна 1839. престао и рад његове канцеларије.

Прва половина 19. века била је период кад је славеносрпски језик у књижевности и администрацији још увек био жив, поготову у најближој околини кнеза Милоша. Период постојања Књажеске канцеларије је и почетни период Вукових реформи и првих покушаја увођења новог, реформисаног српског језика и правописа. Наравно, то ни у најмањој мери није утицало на језик двора Милоша Обреновића, који никако није био обожаваатељ Вука и његових реформи. О писцима и запосленима у канцеларији могло би се рећи да су били невуковске оријентације. Током његове прве владавине издаване су и забране коришћења Вуковог језика и правописа: „За Вукову реформисану азбуку и фонолошки правопис, које је он употребљавао и препоручивао још од првог издања свога *Српског рјечника* (1818), Кнежевина Србија је показивала најмање наклоности. Зачетак тог односа неразумевања и одбацивања пада у време конституисања државних органа” (Луковић 1994: 32), а то је управо период кад је функционисала Књажеска канцеларија. Милош Луковић је писао о перипетијама Вуковог језика, „правилима о цензурисању књига ‘које би биле написане с писменима *љ*, *њ* и *ј* по ортографији познатог списатеља Вука Стефановића Карацића” те о опште познатом подругљивом односу самог кнеза према Вуку (Луковић 1994: 33).

Период почетака нове, младе српске државе пратио је и утицај аустријских Срба, који су долазили са севера и служили се славеносрпским језиком. Кад је у питању језик Књажеске канцеларије, много људи школованих северно од Дунава и Саве, који су радили као писари, вршило је утицај на језик и целу сферу јавног живота. Број чиновника је са 24 у 1815. порастао на 850 1839. године. Како пише М. Луковић, са њима се преноси и русификовани језик прекосавских вароши. Већину писара за време Првог српског устанка, њих стотињак, чинили су Срби из Угарске (Луковић 1994: 33). Но, упркос томе, како се може видети у Михајловићевом речнику, ипак највећи број позајмљеница у документима Књажеске канцеларије потиче из турског језика.

3. Речник страних речи Књажеске канцеларије 1815–1839 и наш рад

Макроструктура речника је корпус текстова из Кнежеве канцеларије, а у његовом оквиру фонд страних речи. У корпус текстова Михајловић је укључио изворе из Архива Србије. То су углавном *Збирка Мите Петровића*, *Тефтери Цариградске делегације* (1823–1837) те документи *Кнежеве канцеларије* (Обшћество београдско, Београдска нахија, Конзулат, Гургусовачка нахија, Крушевачка нахија, Смедеревска нахија) и судска документа (Суд општенародни српски у Крагујевцу, Протокол решења суда народног српског). Од штампаних извора, између осталог, користио је књиге: *Архивска грађа за насеља у Србији* (1815–1839), *Ваљевски окружни суд 1815–1865*, *Књажеска канцеларија*, књига друга, *Крагујевачка нахија 1815–1839*, *Књажеска канцеларија*, књига прва, *Нахија пожешка 1815–1839*, *Протокол кнеза Милоша Обреновића 1824–1825*.

Прукупљена грађа у речнику укупно броји око 4300 одредница, од којих највише, њих око 1500, потиче из турског (оријентализми који потичу из турског или су стигли преко турског). Следи око 600 речи из немачког, око 230 из латинског (директно, или преко немачког; ту су и европеизми), око 180 из грчког, око 140 из француског (директно, или преко немачког), око 100 из мађарског, те око 60 из руског или рускословенског. Само неколико потиче из енглеског (*лорд*), шпанског (*армада*) и чешког. Од свих одредница, око 1200 одредница, тј. мало више од четвртине, поклапа се са материјалом прикупљеним у речнику *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*.

Лексичка грађа рукописног речника приказује структуру позајмљеница у управној терминологији нових државних институција и изворе позајмљивања уопште. То је јако интересантан период у политичкој, државној историји српске земље, јер показује утицаје разних језика на језик најближе околине двора кнеза Милоша. Из горе изложеног види се да ту доминирају турске, односно оријенталне, позајмљенице. Са једне стране то није чудно, с обзиром на историју саме територије Милошеве Србије. С друге стране, кад узмемо у обзир и тенденцију да је у управи у првој половини 19. века био велики број пречанских Срба са њиховим, средњоевропским позајмљеницама, однос турцизама и других језика може зачудити.

У погледу микроструктуре речника, структура његовог речничког чланка је следећа: одредница, основне граматичке информације (род именица, број и сл.), датум прве потврде у документима Књажеске канцеларије, дефиниција. После тога следе цитати са наводима о извору и датуму, контекст употребе лексичке јединице, те потврда са подацима о извору. Контекст, као и одреднице, транскрибован је и уређен према савременој азбуци српског језика. Контекстна употреба уписана је хронолошким редом – може се пратити колико дуго је била у употреби лексема. На крају се налази етимологија, порекло лексеме. Подаци о пореклу лексеме пружају увид у процес позајмљивања и правце позајмљивања у предстандарном периоду. Подаци о пореклу преузети су из других речника, једно- или вишејезичних.

Речник је остављен у рукопису, нажалост, са непотпуном етимолошком анализом порекла лексике, бројним празнинама или нетачним дефиницијама. Стога се редакцијски, допунски рад ослањао на бројне лексичке и етимолошке допуне. После дигитализације и редакције текста, одреднице су биле допуњаване дефиницијама и упоредним материјалом из *Грађе за речник страних речи у предвуковском периоду*. Остаје још питање: да ли свака одредница треба да се упореди и са другим, новијим речницима српског и српскохрватског језика (на пример, са Вуковим *Рјечником* или речницима ЈАЗУ, САНУ и МС)?

Редакцијски поступак најбоље се може видети у три примера одредница – без допуна и са допунама.

1. Пример одреднице без допуна:

агалари мн. (1821), ‘аге, прваци’.

Војвода призвао агаларе и заповедио им да се они ... не мешају (Арх.гр. 460); везир ... је дознао да Ђул-ага с 40 други босански агалара иде у Београд – 1823 (КК II, 785); прошеније агалара и спахија /да/ отпусте оног Арнаутина – 1824 (Прот. 163); У Сарајеву ... кажу да већи агалари чине честе састанке; босански агалари једнако очекују одговор – 1826 (Пож.нах. 209, 210); јављам да је пре неколико дана овуда један агалар ... к Нишу прошао – 1829 (Пож.нах. 256).

< тур. *ağa* ‘а’ + *lar* (ознака за множину).

аскер м. (1819), ‘војник; војска’.

Онај аскер што по мало доходи то је измена Арнаутина као што обично бива; ја сам до сад на таблу и на прочи аскер везиров сено давао; морамо ранити, како његове ... тако и целог аскера – 1820; треба обични таин на сав аскер везиров у сену и дервима давати – 1824 (КК II, 151, 224, 1031); на одлазећи аскер да мотре (Прот. 455); сазвао је /везир/ сав аскер и овдашње ерлаге – 1825 (Бгд.суд 223).

< тур. *asker* ‘војник’.

2. Пример одреднице са допунама у виду поређења са речником *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*:

арамбаша м. (1816), ‘вођа хајдука’. [Грађа I = ‘хајдучки вођа, вођа одметника’]

Јучер овди /он/ познаде арамбашу свога Алексеу (ЗМП 705); овога арамбашу на одмору код Белосаваца у лугу изсече – 1827 (Чач. 115).

< тур. *harami başı* ‘а’. [Грађа I =]

аршин м. (1816), ‘лакрат (мера за дужину)’. [Грађа I = ‘стара мера за дужину, између 65 и 75 см.’]

Молим да узмете 60 аршина чоје (ЗМП 180); у торбама /је/ било ... и 50 аршина пређе танке – 1817 (КК IV, 72); писато ... ради 8 греда по 10 аршина да су дугачке – 1822 (Вгд. суд 144).

< тур. *arşın* ‘а’. [Грађа I = ‘лакрат (мера)’]

3. Пример одреднице са допунама у виду поређења са речником *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* и додатим етимолошким белешкама:

асна ж. (1828), в. хасна. [Грађа I = ‘корист’]

Која асна што нас је од ига турска избавио (Чач. 124); велику ће асну од нас имати моћи – 1832; неће ни асне бити ни од твога мала – 1836 (Арх.гр. 129, 458).

[Грађа I < мађ. *haszon*] [мађ. ‘корист, ћар, фајда; добит, профит’]

атест м. (1837), ‘сведочанство’. [Грађа I = ‘сведоџба, уверење’]
 Као што ваша светлост из приложена атеста доктора ... увидити може (Алекс. 404).
 < нем. *Attest* ‘’ < лат. *attestari* ‘’ [лат. *attestor* ‘потврђивати, посведочити’, лат. *attestatio* ‘сведочанство, потврда’]. [Грађа I < лат. *attestari* ‘посведочити’].¹

Рукописни речник професора Велимира Михајловића са Универзитета у Новом Саду, *Речник страних речи Књажевске канцеларије 1815–1839*, обухвата фонд страних речи ексерпираних из докумената Књажевске канцеларије. Током својих лексичких истраживања професор Михајловић са тимом сарадника објавио је два двотомна речника лексике 18. и 19 века, док је овај трећи остао само у рукопису. У оквиру пројекта *Прилози за речник страних речи (са етимолошким белешкама) српске Књажевске канцеларије* у Матици српској, речник је дигитализован, допуњен лексичким и теоријским метаријалом те, заједно са професором Матом Пижурицом, припреман за објављивање. Лексичка грађа речника приказује структуру позајмљеница у управној терминологији нових државних институција и изворе позајмљивања уопште.

Регистровање иностраног лексичког фонда и објављивање те грађе омогућило би читаоцу да види развој и утицаје страних језика у стварању савременог српског правног стила. Грађа речника била би јако важна и за будући *Речник славеносрпског језика*, чија је огледна свеска изашла ове године у издању Матице српске.

ЛИТЕРАТУРА

- Гавриловић 1973:** С. Гавриловић, Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду, I том, *Зборник за историју*, Нови Сад, 8, с. 8.
- Гавриловић 1976:** С. Гавриловић, Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду, II том, *Зборник за историју*, Нови Сад, 13, с. 13.
- Квока 2015:** Т. Kwoka, *Dzieje słownictwa z zakresu stosunków społecznych w Serbii i Czarnogórze*, Tom III. *Wojsko. Kościół. Świadczenia. Własność*, Kraków: WUJ.
- Луковић 1994:** М. Луковић, *Развој српског правног стила. Прилог историји језика и права у Србији*, Београд: Службени гласник.
- Маринковић 1999:** М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића*, Београд: Историјски институт САНУ.
- Милић Грчић 1967:** Ј. Милић-Грчић, *Књажевска канцеларија 1815–1839*, Београд: Архив Србије.
- Михајловић 1972–1974:** В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, Нови Сад.
- Михајловић 1979:** В. Михајловић, *О неким међусловенским језичким паралелама*.

¹ Сви радови су рађени пре и у оквиру пројекта *Прилози за речник страних речи (са етимолошким белешкама) српске Књажевске канцеларије* у Матици српској.

- ОС 2017:** *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*, прир. И. Бјелаковић, И. Цветковић Теофиловић и А. Милановић, Нови Сад: Матица српска.
- Спасић Вукославовић 1996:** Јб. Спасић-Вукославовић, Професор др Велимир Михајловић, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 39/2, 267–274.

Tomasz Kwoka

HANDWRITTEN DICTIONARY OF FOREIGN TERMS OF THE PRINCE'S CHANCELLERY
1815–1839 BY PROFESSOR VELIMIR MIHAJLOVIĆ AS A TESTIMONY
TO A CERTAIN AGE AND ITS LANGUAGE

Summary

The *Dictionary of Foreign Terms of the Prince's Chancellery 1815–1839* by Professor Velimir Mihajlović from the University of Novi Sad is a manuscript containing over 4,000 words excerpted from documents from the Chancery of Prince Miloš Obrenović. During their lexical studies, Professor Mihajlović and his collaborators published two dictionaries of the 18th and 19th century lexis. The third dictionary remained a manuscript. Within the framework of the research project of Matica srpska *Linguistic data for the Dictionary of Foreign Terms of the Prince's Chancellery (with etymological notes)*, the dictionary was digitalised, supplemented with lexical and theoretical material and, in collaboration with Professor Mato Pižurica, prepared for publication.

The lexical material shows the structure of lexical borrowings in administrative terminology related to new state institutions and the sources of these borrowings in general.

Key words: Velimir Mihajlović, Prince Miloš Chancellery, Slavonic-serbian, lexical borrowings, Serbia, 19th century.